

MAREDEDÉUS DE “PEDRA” DE LA PROVÍNCIA DE GIRONA (2ª PART): LA SOLUCIÓ D’UN PROBLEMA

JOAN UBACH TRULLÁS

LLICENCIAT AMB GRAU EN CIÈNCIES GEOLÒGIQUES I EX-ANTIQUARI

Resum

La redacció d'aquest article ha sorgit com a conseqüència de la postdata que vam situar al final de la primera part, publicada en el volum LVI (2015) d'aquesta revista. L'estudi demostra que hi ha substrats artístics de “pedra” summament delicats a l'hora de decidir la seva naturalesa i denominació. Quan les obres d'art tenen mides petites, resulta difícil extreure bones mostres sense arriscar la integritat de les imatges. A la majoria dels casos, el problema es soluciona mitjançant proves analítiques, però en altres no n'hi ha prou. En aquest cas s'ha hagut d'afegir una prova petrogràfica agressiva.

Paraules clau

Postdata, proves analítiques, prova petrogràfica.

Abstract

The wording of this article has arisen from the postscript of the first part of this article, published in the LVI volume (2015) of this magazine. The study demonstrates that there are “stone” artistic substrates extremely delicate when it comes to deciding the nature and designation. When works of art have a small size, it's difficult to extract good samples without risking his integrity. In most cases, the problem is solved with analytical tests, but in others is not enough. In this case has been essential to make an aggressive petrographic test.

Key words

Postscript, analytical tests, petrographic test.

1. INTRODUCCIÓ

El 13 de gener 2015, quan ja no hi havia temps de tirar enrere la publicació de la primera part d'aquest treball en els «Annals» LVI de 2015, ens va arribar una fotografia amb quatre imatges que obligaven a revisar

la primera part¹. Va ser en aquell moment quan vàrem considerar necessari afegir la *postdata* que figura al final de la primera part.

Les quatre petites escultures (figura 1: 3a-3d) són semblants a les estudiades a la primera part. Les imatges ens les va fer arribar el tercer fill del magistrat i col·leccionista Sr. Miquel Pérez Capella (Linares, 1930 - Girona, 2014).

Les noves troballes no es van poder veure i fotografiar al natural fins el 24 de gener, i no es va començar a trobar el fil de la qüestió fins el 16 de maig de 2015.

2. LES NOVES DADES

Gràcies a les dades que va donar Miquel Àngel Pérez de Gregorio i Capella, fill del magistrat, gràcies també a la pàgina web² del col·leccionista, a consultes a associacions de pessebristes i a una prova petrogràfica agressiva que mai s'havia arribat a fer per por de trencar les marededéus, al final es va resoldre l'entrellat

2.1. Dades que es van conèixer gràcies a la família de Miquel Pérez Capella.

El magistrat va néixer a Linares (1930) i va morir el novembre de 2014 a Girona capital, a l'edat de 83 anys. Cap dels fills sabia d'on havia tret el seu pare aquelles escultures, però al preguntar-los on havia viscut el seu pare abans d'instal·lar-se a Girona, va resultar que havia viscut a La Bisbal des de l'any 1962 fins el 1973.

2.2. Algunes dades de les associacions de pessebristes i cites bibliogràfiques.

En parlar amb diferents associacions de pessebristes sobre si aquestes figures podien haver estat elaborades per ser exposades en un pessebre, totes les respostes van ser negatives. Tot i sent negativa la resposta, era d'estranyar que cap dels components de les diferents associacions de

¹ UBACH, J. i C. BOLET: Dues marededéus protogòtiques de la província de Girona creades pel culte particular amb substrat artístic de travertí, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, Vol. LVI, 2015, p. 97-110.

² http://es.wikipedia.org/wiki/Miquel_P%C3%A9rez_Capella

Figura 1. Ordre d'aparició de les petites escultures amb les seves alçades guardant les proporcions. La 1ª va entrar en el Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles a l'any 1954 i mai se li ha practicat cap prova de laboratori; la, 2a va anar a les mans del signant d'aquest article el dia 10 de gener de 2013 i la 2b unes hores més tard; i finalment de la 3a-3d van aparèixer el 13 de gener de 2015 a Girona a casa del col·leccionista i magistrat Sr. Miquel Pérez Capella.

pessebristes consultades (la de Catalunya, la de Banyoles, ...) mai hagués vist una escultura d'aquest tipus.

Les cites bibliogràfiques sobre la imatgeria pessebrista catalana³ no citen figures de pessebre realitzades en "pedra", sinó de cera, fusta, cartró de filferro, i de drap. I el nostre país les més bens considerades sempre han estat les de terra⁴.

Jordi Simó Sanahuja, net d'un pessebrista de Terrassa té una petita figura de "pedra" comprada pel seu avi, però ell no l'ha considera de pessebre i sempre ha estat convençut que pertany al segle XX.

3. POSANT FIL A L'AGULLA

Després de considerar aquest petit recull de noves dades i abans de fer una prova no desitjada per agressiva a les quatre imatges trobades a la capital de Girona, es va decidir començar per la pista de La Bisbal. Primer telefònicament, en segon lloc via e-mail i per últim el dia 16 de maig de 2015 es va visitar la ciutat buscant pistes que conduïssin a l'arrel del problema.

³ CABALLÉ Y CLOS, Tomás. *El Belén Catalán espejo del Belén Mundial*. Editorial Freixinet, Barcelona, 1951.

⁴ AMADES, Joan, *El Pessebre*. Editorial Aedos, Barcelona, 1959.

Es va telefonar a diferents cases on fabricaven ceràmica, preguntant sobre les petites escultures de “pedra”, però ningú en sabia dir res de res. Si el lector busca la data en la que va començar aquesta aventura de recerca cap a la veritat, a la primera part d'aquest article trobarà la data del 10 de gener de 2013. Des de la data d'inici d'aquesta recerca fins avui han passat uns tres anys; no és d'estranyar doncs que finalment es decidís anar personalment a visitar la coneguda ciutat de La Bisbal, famosa des de fa dècades per la seva artesanía.

Ja de visita a la ciutat, el primer lloc on s'anà a buscar informació fou el Museu de Terracota (tancat aquell dia per obres); el pas següent va ser anar a la oficina de Turisme i posteriorment es va buscar informació per bars i finalment per antiquaris. Tip de buscar, un antiquari de La Bisbal anomenat Vilaclara, va suggerir que per pedres l'únic lloc on podia aconseguir informació estava al poble del costat (a 1-1'5 km de l'antiquari), Vulpellac.

Cansat i a punt de perdre l'esperança que algun dia trobaria la mare dels ous del problema, l'autor va passar per un lloc on venien pedra artificial. Aquesta era tan descarada (figura 2), que no tenia cap intenció de baixar del cotxe a veure-la. Al final va decidir baixar, per allò que es diu “perquè no sigui dit”. I encara que semblava impossible, la solució al problema es va trobar en aquella empresa.

4. VISITA A L'EMPRESA “CERÀMICA VULPELLAC, S.L”

Abans d'encetar el diàleg sobre a què es dedica aquesta empresa i els seus antecedents, s'ha d'agrair a Joan Comalada Bohigas de “Ceràmica Vulpellac S. L.” per la seva amabilitat, explicacions i la informació donada en tot moment, que s'ha de classificar com a excel·lent. No s'explicaran tots els detalls, però si un resum amb el qual tothom pugui entendre d'on venen les coses. No es vol caure en l'error de dir per exemple, que certes escultures són bones o són dolentes, sinó que s'arribarà a esbrinar el per què de les coses amb la documentació pertinent.

Si es vol arribar més enllà de les arrels conegudes d'aquestes petites escultures trobades a les terres gironines, s'han de fer unes suposicions que s'exposen a continuació i no deuen estar massa lluny de la realitat. Aquestes ens durien, no a les arrels sinó a la llavor de les escultures en qüestió. A Europa es va descobrir i patentar la fórmula del ciment portland durant el segle XIX. Amb ell es va nodrir l'arquitectura i més tard també les reproduccions

Figura 2. En primer pla escultures semblants a les del article i una d'igual (la marcada amb una fletxa negra) a les que s'observen a la figura 1 (3d).

en "pedra", ja sigui fetes per italians o altres. Al cap de poc temps van arribar als Països Catalans encapçalats per Barcelona⁵ i va ser la capital la que hi va jugar un paper més important. Deixant la construcció de banda, a finals del segle XIX a Barcelona ja trobem grans firmes com Mariano Carlos Butsems Just (Barcelona, 1846-1902) conegut a nivell nacional i internacional en l'elaboració de mosaics (figura 3). Ja abans d'esclatar la Guerra Civil Espanyola (1936) es poden trobar les primeres empreses catalanes dedicades a la reproducció d'obres d'art (figura 4), per exemple "Lena, S.A".⁶ Aquesta firma comercial sembla que va publicar el seu primer catàleg a l'any 1900⁷. Després de la Guerra Civil tothom coneix també la qualitat de les primeres reproduccions d'art de la població vallesana de Sant Cugat.

⁵ ALIBERCH, Ramon, *Cataluña Industrial. Su volumen y su funcionamiento*. Editorial Freixinet. Barcelona, 1946.

⁶ A *La Vanguardia* (3 setembre 1929, pàgina 3 i/o 2 maig 1930, pàgina 2) ja s'hi podien trobar anuncis publicitaris al respecte: "Reproducciones de arte escultórico. Lena, S. A. Fábricas en Ripollet (Barcelona), oficinas en Conde Asalto, 23 (Barcelona), y exposición y ventas en Rosellón 238 de la misma ciudad".

⁷ Segons el *Catàleg Colectiu de les Universitats de Catalunya* el primer catàleg comercial (nº 1A) de Lena, S. A. va ser publicat a Barcelona: Editorial Moderna, [1900]. Ventas: Plaza Antonio López, 15. Barcelona

Figura 3: Tauleta de farmàcia de l'època isabelina de la ditada en fusta de cirerer i sobre de terratzo. Realitzada amb morter de pòrtland, pedra artificial matxucada i marqueteria de roca natural, signada a sota M. Carlos Butsems 1888.

Figura 4: D'esquerra a dreta, catàlegs de diferents empreses dedicades a reproduir peces d'art en pedra artificial. El 1 (Lena S. A.) mostrant un dels seus catàlegs (el 1A); el 2 (Arte Ibérico S. A.); el 3 (Decoración en piedra Marqués S. A.) i el 4 (Ceràmica Vulpellach, S. L.).

Figura 5. Tres exemples de figures religioses decoratives de l'inventari de "Arte Ibérico S. A.", amb el número de referència i les mides.

En una data que no s'ha pogut aclarir⁸, a Barcelona ciutat va començar a operar una marca registrada dedicada a treballar la pedra artificial de forma brillant, "Arte Ibérico S. A."⁹. L'empresa va passar per diversos problemes econòmics que es van anar agreujant. L'any 1967 una empresa gironina que encara no era constituïda en una societat va començar a produir pedra artificial. Aquesta, 15-20 anys més tard, va comprar el sistema productiu de "Arte Ibérico S. A.", i va passar a anomenar-se "Decoración en piedra Marqués S. A."¹⁰. La darrera empresa va canviar de nom com a resultat d'un concurs de creditors al final del procés l'any 2013, i "Cerámica Vulpellac S. L."¹¹ va adquirir els actius de l'empresa. L'empresa de Vulpellac avui segueix treballant.

4.1. Alguns detalls de les empreses

Segons diu literalment el catàleg de "Arte Ibérico" S. A.", dedicat a la "*Fabricación exclusiva de piedra artificial para la decoración y construcción*", i segueix dient en lletra més petita "*Primera casa en España especializada en reproducciones de arte*". Preguntant s'ha pogut saber que l'empresa no era ben bé com un laboratori farmacèutic, però gairebé. Quan l'empresa va vendre el seu procés productiu, motllos, originals¹² i alguna petita màquina a l'empresa gironina "Decoración en piedra Marqués S. A." el personal de l'empresa barcelonina va arribar a Vulpellac amb bates blanques. L'inventari de peces i/o figures que fabricaven constava de bastant més de 800 referències, cosa que ho feia inviable econòmicament.

4.2. Processos de fabricació: motllos, morters i àrids, processos d'envelliment i de fixació.

Totes les empreses de fabricació d'art escultòric des d'abans de la Guerra Civil fins les actuals, més o menys feien i fan servir els mateixos mètodes de fabricació.

⁸ Encara que no és segura, quedaria una última possibilitat: demanar al *Registre Mercantil de Barcelona* (Gran Via de les Corts Catalanes, 184, 1ª planta. 08038 Barcelona) un *Certificat de les dates de Constitució de Cupisa, S. A.*

⁹ Arte Ibérico® Comercial Cupisa, S.A. Oficinas exposición y ventas: Vía Augusta, 81. 08006 Barcelona. Teléfono: 217 62 53.

¹⁰ "Decoración en piedra Marqués S. A." Fábrica, exposición y ventas: Ctra. C-66, Km. 7,5 – Pol. Ind. V-2. 17111 Vulpellac (Girona-España). Tel. 972 64 02 98.

¹¹ "Cerámica Vulpellac S. L." (Totes les dades de l'adreça són les mateixes a les de l'empresa de la nota 10 d'aquest peu de pàgina).

¹² "Arte Ibérico" tenia contactes amb museus i Belles Arts. Gent relacionada amb aquest mon, els hi feia originals i motlles perduts. Aquestes escultures estaven dins del grup que comercialment ells anomenaven: "Estatuas" o "Figuras de Santos".

Normalment els models fàcils es feien amb motlles d'escaiola, els més complicats es feien amb làtex i caixes d'escaiola, i els de fusta es feien servir per a les parts llises. Hi ha motlles que combinen escaiola, làtex, fusta i ferro. Els motlles s'omplen amb morter semisec de pòrtland blanc (*grifi*) amb àrids de marbre i en ocasions (potser sense voler) petites quantitats d'altres roques, pols i sorra matxucades, amb una mínima quantitat d'aigua; la justa per fer reaccionar el ciment. El morter es comprimeix contra les parets del motlle mitjançant tacs de fusta o ferro. Antigament es feia amb un martell de paleta agafat pel ferro en llocs difícils i pel mànec en superfícies planes o fàcils.

Els motlles no es reomplien per un punt d'injecció, ni tenien una línia divisòria entre la part dreta i esquerra, sinó pel darrera, de la mateixa manera que es pot fer un flam o una gelatina de maduixa. Aquest és el motiu que les imatges de petites dimensions acostumaven a tenir l'esquena plana. En d'altres, com per exemple les marededéus assegudes que volien assemblar-se a les romàniques, la part del darrera era plana fins aproximadament a l'altura del clatell. Les que volien semblar més velles però, eren retocades manualment per un escultor.

Més properes a l'actualitat o procedents d'altres fabricants, també se'n troben de retocades per la base. Aquest seria l'exemple de la peça 3c (el bou i l'ase) de la figura 1. Encara que depèn de més d'una variable; el pas dels anys acostuma a desgastar els motlles amb dues conseqüències: una mateixa reproducció pot tenir diferents mides (figura 1: 2a i 3a) on la més petita és la més vella o bé en segon lloc, la definició (relleu, expressivitat, ...) és directament proporcional al temps (a més definició més anys).

Seguint de nou amb el procés de fabricació, al cap d'uns dies els exemplars en qüestió (capitells, figures religioses i altres) ja s'havien endurit. Tot seguit amb una màquina de sulfatar les ruixaven i ruixen amb sulfat de ferro dissolt en aigua (que dona el color ocre superficial), i per últim passaven per un procés d'envelliment que tan sols afectava l'aspecte extern de la pedra artificial. Antigament llavors es fumaven les peces amb fum de teia (un pi resinós), i actualment es fa amb fum de gasoil cremat (*restes negres*), i hom netejava i neteja amb sulfumant¹³ rebaixat amb aigua.

Una vegada s'havien acabat les fases explicades i tot s'havia assecat, les peces amb substrat artístic de "pedra" passaven i passen per un curt procés

¹³ El sulfumant (àcid clorhídric rebaixat) s'aplicava amb una brotxa o actualment amb una esponja.

de fixació. Se'ls aplica un producte que les protegeix dels rajos ultraviolats i l'aigua, producte del que avui encara en du restes la Marededéu amb el Nen que té la mà dreta de dimensions exagerades (Figura 1: 2b).

D'aquestes diminutes imatges avui se'n fabriquen poques i les actuals no tenen res a veure amb les realitzades a finals del segle XIX i la primera meitat del segle XX. L'encariment de les hores de treball i també de l'aplicació amb sulfat de ferro fa que la qualitat de les més velles sobresurti sobre les més actuals.

5. COMPOSICIÓ QUÍMICA I/O MINERALÒGICA DEL SUBSTRAT, ASPECTE EXTERN I TEXTURA INTERNA

Al començar l'article ja s'ha apuntat que tot el que es va fer per aclarir el cas de les dues escultures estudiades a la primera part d'aquest article, no va arribar a bon port per no haver fet una prova de laboratori agressiva (l'obtenció d'una làmina prima pel microscopi de llum polaritzada). Aquesta mai es va arribar a fer davant la possibilitat de destruir les marededéus, i es va optar per treure només un testimoni cilíndric de 5 mm d'alçada per 5 mm de diàmetre de cada imatge. Després de conèixer l'empresa "Ceràmica Vulpellac S. L", i tenint en compte que pel mercat poden córrer també originals vells, s'han extret mostres cilíndriques de 2 x 1,8 cm de cada escultura, on el diàmetre del forat era de 2,7 cm. Aquestes són vàlides per extreure làmina prima per ser estudiada al microscopi i per sortir de qualsevol dubte.

En la primera part de l'article es van fer una sèrie de proves que tan sols eren químiques. Donat que les mostres de "pedra" eren tan petites, alguna de les anàlisis només va emprar polsim. En estudiar les mostres va sortir a la llum que: 1ª. el substrat era tou; 2ª la composició química dels àrids (polim i sorra matxucada) era de carbonat de calci; 3ª la difracció de raigs X amb un mínim de polsim no va detectar portlandita; i 4ª un cop descartada la presència d'aquest mineral rar en la naturalesa es va extreure un petit testimoni per ser estudiat mitjançant microscòpia electrònica. En el substrat de la Marededéu amb El Nen es va ensopegar amb una secció hexagonal. Aquesta va fer pensar en un fragment de pol·len (que poden ser hexagonals), no seria gens d'estranyar però que fos una microplaca de creixement de la portlandita (també de secció hexagonal).

Sabent que totes les petites escultures incloses tant en la primera part com en aquesta segona part de l'escrit han aparegut dins la província de

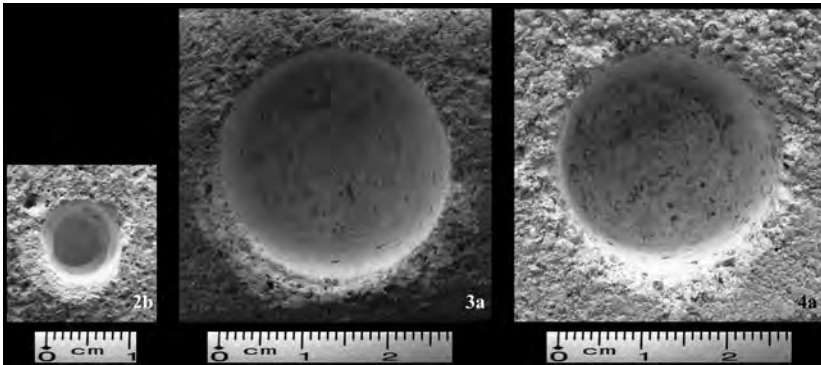

Figura 6: L'extracció d'un testimoni continu de qualsevol de les reproduccions, mostra una part interna blanca. La part externa de color ocre s'observa a les dues escultures velles, tractades amb sulfat de ferro. En canvi la part externa de la nova (4a) gairebé té el mateix color, tant de dins com de fora. No cal oblidar però, que en l'exterior les tres escultures comparteixen una mateixa característica, tenen porositat externa que no existeix a l'interior. Aquesta porositat és falsa, està provocada per l'àcid clorhídric rebaixat i l'aspecte que els dona és de travertí.

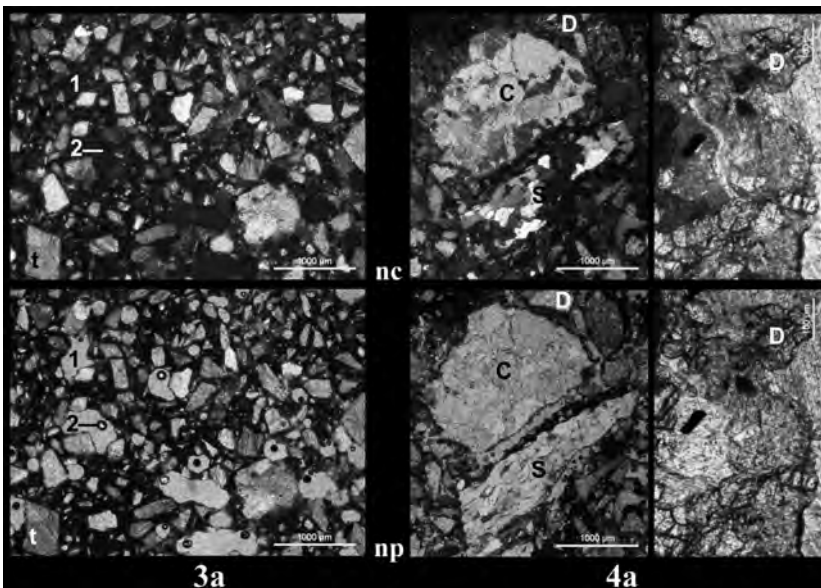

Figura 7: Làmina prima vista al microscopi de llum polaritzada amb nicols creuats (nc) i llum paral·lela (np), de les mostres 3a i 4a. Simbologia bàsica: 1. Forats de la mostra que es produeixen a l'aprimar la secció pètria, degut a les condicions del fargat del morter semisecc; 2. Bombolles de la resina epòxid. Simbologia petrogràfica: C. Fragments de marbres calcaris i calcari - dolomítics (mostra 3a: de calci i 4a: calci - magnesi); D. Cristalls de diòpsid (piroxè de calci i magnesi); S. Fragment matxucat d'alguna roca ígnia amb *silicats* i per últim, t. Tinció de color malva en un fragment poc picolat de cristall de calcita (marbres calcaris).

Girona (exceptuant la Marededéu dempeus amb el Nen) i el seu aspecte extern és el que es descriu en el següent paràgraf, és summament fàcil associar-lo a una roca bioquímica continental com les que afloren al sud-est del Pla de l'Estany.

L'aspecte extern de les escultures no té res a veure amb la textura interna o si es vol dir més tècnicament la petrografia (figura 7) de la "pedra". El color extern de la mostra, els forats, la forma dels mateixos i l'estratificació que se li intueix (provocada per la compressió manual del morter contra les parets del motlle) fan pensar en els travertins citats en el darrer paràgraf.

S'ha extret una mostra cilíndrica de les mides darrerament apuntades (2 x 1'8 cm), observant que interiorment la mostra és blanca com la neu. A ull nu, al veure que totes eren iguals se'n han estudiat dues. Primerament la 3a — Marededéu en actitud de pregar — i després la 4a, una reproducció treta al atzar de "Ceràmica Vulpellac S. L.". Com es deduirà la 3a pertany a una reproducció feta fa unes dècades¹⁴ i la segona és acabada de fer. L'última ha estat a la intempèrie el suficient temps com perquè els productes protectors dels ultraviolats i de l'aigua hagin gairebé desaparegut. Les dues són de pedra artificial i estan elaborades de la mateixa manera (figura 6).

L'estudi petrogràfic de les dues mostres seleccionades (figura 7: 3a i 4a) permet sortir de dubtes. No hi ha cap intenció de fer una introducció a la petrografia, per tant, no es descriuen els passos a seguir. Un cop acabats els estadis previs, quedaria una secció de pedra d'uns 30 µm de gruix enganxada al damunt d'un petit vidre rectangular, mitjançant resina epòxid. En aquestes condicions ja es poden col·locar les seccions primes de "pedra" en el microscopi de llum polaritzada, per ser estudiades.

A la primera part d'aquest article es van observar les mostres amb microscòpia electrònica, cosa que no va ser l'adequada per ser una visió a massa augment. En canvi d'aquesta manera, una ullada al microscopi de llum polaritzada permet veure la textura general de la "pedra", i la relació entre la fracció fina (en aquest cas, el ciment *grifi* i els àrids picolats de mida pols de la composició d'un marbre) i la fracció més gruixuda (àrids de sorra de marbre i una mínima part de fragments d'altres roques matxucades). Si bé al primer instant de mirar la textura es podria pensar en una bretxa, de seguida

¹⁴ És una de les que va sortir a la ciutat de Girona de casa del magistrat i col·leccionista Sr. Miquel Pérez Capella que va viure entre l'any 1962 i 1973 a La Bisbal de l'Empordà.

es veu que mostres com aquestes no existeixen a la escorça terrestre, per tant són producte d'una manipulació artificial.

Si és volgués aprofundir més en la investigació petrogràfica, es podrien fer tincions químiques selectives de manera que es podrien diferenciar composicions de marbres, però aquest no és l'objectiu d'aquest recull de dades exposat de forma cronològica.

6. CONCLUSIONS

S'ha d'anar molt en compte amb totes les obres d'art que tinguin el substrat artístic en "pedra". Quan es veu molt clar que el substrat és una roca no és tan perillós, llavors però, és l'hora que l'entès en art li doni el seu vist i plau. Si les dues parts estan d'acord es pot estar més segur de l'època i autenticitat de l'obra escultòrica.

Amb materials petris problemàtics, que han passat processos tan ben pensats per mimetitzar als naturals, i que ha passat tant temps des que van ser fabricats sense ànims d'engany i actualment surten a la venda, poden haver-hi moltes sorpreses. Els factors que han influït sobre aquesta sortida al mercat d'aquestes petites escultures, han sigut tres: 1r la crisi econòmica; 2n casualitats de la vida i 3r, encara que hi hagi crisi la vida continua i quan falta algun membre de la família els fills o altres, han de fer lloc per desfer l'habitatge.

Tornant als substrats artístics petris, els pitjors casos són els que en un principi semblen roques sorrenques, carbonatades i/o mixtes. Si alguna vegada algú es troba amb materials dubtosos, el consell seria que demani un certificat de material a un geòleg acostumat a treballar pel món de l'art, ja sigui amb historiadors o arqueòlegs.

Per concloure del tot, aquesta segona part de l'article i tenint en compte també el que es va dir a la primera part s'ha de deixar clar que les imatges estudiades no són escultures sobre substrat artístic de travertí de Banyoles, ni anaven col·locades específicament a les fornícules de les masies. Són escultures fetes amb motlle entre finals del segle XIX i la primera meitat del segle XX, i no són ni populars ni creades pel culte particular, sinó reproduccions de figures d'art per a la decoració. Aquestes reproduccions velles, que no antigues, algunes d'elles anteriors a la Guerra Civil d'Espanya han arribat a l'actualitat per diversos camins: una es va trobar emparedada en una masia, potser per evitar que aquesta fos destruïda per les bombes de la

Guerra Civil, un altra en un taller de restauració sense poder ser classificada i les quatre últimes dins la col·lecció del magistrat Miquel Pérez Capella.

AGRAÏMENTS

Al llistat d'entitats i persones que van ajudar a la primera part d'aquest article (Vol. LVI), se n'han d'afegir algunes més. Sense aquestes, no hagués estat possible arribar al final de l'estudi amb tots els detalls. Per tant, no es pot oblidar: el fiscal Miquel Àngel Pérez-De-Gregorio Capella, Joan Comalada Bohigas de "Ceràmica Vulpellac S.L."; tota la gent anomenada a la primera part de l'article que són o eren de la Universitat Autònoma de Barcelona; a Jordi Simó Sanahuja, net d'un pessebrista de Terrassa (Barcelona) i a l'advocada Mª Rosa Rodó González (Gestioset Assessors S.L. de Terrassa – Barcelona).

